

MONIKA TOMASZEWSKA | Uniwersytet Opolski, Polska

O niektórych aspektach antagonizowania się kultur w społeczności turystów i mieszkańców. Rozważania na kanwie teorii dezorganizacji i organizacji społecznej Thomasa i Znanieckiego

On some aspects of the antagonizing of cultures in the community of tourists and locals. Reflections on the theory of disorganisation and social organization by Thomas and Znaniecki

Streszczenie

Celem artykułu jest wskazanie na perspektywę wykorzystania teorii dezorganizacji i reorganizacji społecznej Thomasa i Znanieckiego do analizy konfliktogennych zachowań oraz postaw zachodzących w relacjach społecznych pomiędzy turystami a mieszkańcami recepcji turystycznej. Teoria dezorganizacji i reorganizacji społecznej należy do teorii określających charakter zmiany. Opisuje proces zrywania więzi i charakter relacji społecznych, zachodzących w środowisku polskich chłopów – migrantów przybyłych do Ameryki w końcu XIX w. W artykule zaaplikowano i wykorzystano elementy teorii dezorganizacji i reorganizacji społecznej Thomasa i Znanieckiego do badań związanych z turystyką. Teoria posłużyła do wyjaśnienia charakteru stosunków społecznych związanych z turystyką. W szczególności wykorzystano elementy tej teorii do wyjaśnienia relacji zachodzących pomiędzy społecznością turystów a społecznością mieszkańców recepcji turystycznej. Przyjęto, że przejściowa obecność turystów na terytorium mieszkańców recepcji turystycznej staje się podłożem konfliktu zachodzącym w relacjach pomiędzy dwiema zróżnicowanymi społecznościami: mieszkańców recepcji turystycznej i turystów. Zauważono, że wpływ turystów na proces przemian zachodzących w strukturze społeczności mieszkańców ma charakter przejściowy i dotyczy jedynie części społeczności. Dla prowadzenia powyższych analiz szczególnie pomocna okazała się kategoria systemu aksjonormatywnego. Wskazano, że funkcjonowanie w tej samej przestrzeni dwóch zróżnicowanych systemów aksjonormatywnych: mieszkańców i turystów może być podłożem konfliktu, którego rezultatem jest proces pewnej przejściowej dezorganizacji w społecznościach odwiedzanych, po którym następnie dokonuje

się w proces reorganizacji polegający na włączeniu obecności turystów jako trwałego elementu systemu. Reorganizacja może przybrać formę pozytywnej reorganizacji, kiedy turystyka staje się nośnikiem nowych wzorów i wartości lub negatywnej reorganizacji, kiedy turystyka staje się źródłem patologii: alkoholizmu, narkomanii, wykluczenia społecznego.

Słowa kluczowe: turyści, mieszkańcy, relacje turyści – mieszkańcy, teoria dezorganizacji i organizacji społecznej

Abstract

The aim of the article is to indicate the possibility of using the theory of social organization and disorganization of Thomas and Znaniecki to analyze the conflictual behavior and attitudes occurring in social relations between tourists and residents. The theory of disorganization and social organization belongs to the theory of defining the nature of the change. It describes the process of breaking the bonds of social relations in the system aksjonormatywnym in an American migrants end of the nineteenth century. The article was used extensively discussing Znaniecki phenomenon of disorganization and reorganization of social research on the factors antagonizing cultures community of tourists and residents. Pointed to the impact of tourism as one of the factors of socio-cultural. It is assumed that the presence of tourists is causing the conflict in relations between the two communities: residents and tourists. It was noted that the impact of tourists on the process of change taking place in the structure of community residents is temporary and applies to both changing attitudes and values. To conduct these analyzes proved to be particularly useful category system axio-normative. It indicated that the operation in the same space of two different systems aksjonormatywnych: residents and tourists may underlie the conflict, which resulted in a process of transition disorganization, followed by a process of reorganization.

Keywords: Tourists, residents, tourists relations – residents disorganization theory and social organization

Wstęp

Jedną z kategorii zjawisk społecznych szczególnie szybko reagujących na zachodzące przemiany społeczno-kulturowe jest turystyka. Badania nad zjawiskiem turystyki próbują interpretować to zjawisko albo w kategoriach systemu społecznego, albo procesu. Pierwszą drogę wyznaczyły teorie Jafara Jafari (*Jafari 1987, s. 23*), nawiązując do teorii funkcjonowania systemów. Druga natomiast skupia się wokół turystyki rozumianej jako proces (*Hiller 1976, s. 92–116*). Hiller traktuje rozwój turystyki jako konsekwencje uprzemysłowienia, zaś Lanfant odnosi się do procesu internacjonalizacji poprzez turystykę (*Lanafant 1976, s. 84*). Ponieważ każdą nadchodzącą epokę cechuje większa bądź mniejsza złożoność zachodzących w niej procesów społecznych, syndrom zmiany dotyka także turystyki. Procesy globalizacyjne spowodowały, że wielokulturowe społeczeństwa otworzyły się na obcych. Zjawisko to przybiera zróżnicowaną formę, począwszy od modelu współpracy, wzajemnego rozwoju, zarówno w aspekcie materialnym, jak i duchowym poprzez kooperację, aż po narastanie postaw konfliktogennych. Rzadko jednak bywa tak, że pojawienie się na danym terytorium obcych, w tym przypadku – turystów pozostaje bez wpływu na reprezentowany przez mieszkańców

system wartości, czy strukturę społeczną. W rezultacie pojawienie się turystów, może stać się źródłem konfliktu pomiędzy dwiema aksjologicznie zróżnicowanymi społecznościami. Skutkiem zaistniałego stanu może być proces przejściowej dezorganizacji społecznej, a w dalszej kolejności, po ustaniu dezintegrujących czynników reorganizacja społeczna. Jednak u podstaw każdego z tych szerzej omawianych problemów leży dynamiczny rozwój turystyki. Towarzyszy mu wzrastająca mobilność turystów. Stąd też istotne okazuje się wypracowanie modelu wzajemnego współdziałania pomiędzy społecznością swoich a społecznością obcych.

Relacje mieszkańcy – turyści w świetle wybranych teorii socjologicznych

Relacje w turystyce pozostają immanentną cechą stosunków międzyludzkich. Niewątpliwie, banalne wydaje się stwierdzenie, że istotą socjologicznego ujęcia turystyki pozostają relacje turystyczne (Przeclawski, 1994, s. 76). Banalność tej tezy nie uzasadnia, że przyjęcia stanowiska, że problematykę charakteru relacji zachodzących pomiędzy turystami a mieszkańcami należy uznać za temat nieistotny. Wprost przeciwnie. Po pierwsze, wydaje się, że charakter relacji zachodzących pomiędzy dwoma zróżnicowanymi a często antagonistycznymi społecznościami, w tym umiejętności budowania więzi, czy istnienia na jednym obszarze dwóch zróżnicowanych systemów aksjonormatywnych: mieszkańców recepcji turystycznej i turystów, może stać się przyczynkiem do podjęcia pogłębionej refleksji nad zmianami-zachodzącymi w obrębie współczesnych społeczeństw. Poza tym, analiza funkcjonowania na jednym obszarze zróżnicowanych systemów aksjonormatywnych pozwala na wysnucie refleksji bardziej ogólnej natury dotyczącej charakteru zmian cechujących we współczesnej społeczności. Refleksja ta wydaje się tym bardziej aktualna, że w dobie migracji, kryzysu uchodźców, globalizacji współczesnego świata, problem zróżnicowanych kulturowo społeczeństw reprezentujących zróżnicowane wzorce kulturowe i różne systemy aksjonormatywne nabiera nowego wymiaru. Problem ten podejmowało wielu autorów. Niewątpliwie za prekursora badań relacji turystycznych na gruncie polskiej socjologii turystyki należy uznać Krzysztofa Przeclawskiego. Należy podkreślić, że w swoich rozważaniach poświęconych turystyce, a zwłaszcza socjologicznym aspektom turystyki, w dużo miejsca poświęca charakterowi relacji turystycznych. Do wyjaśnienia nurtujących problemów wykorzystuje wybrane teorie socjologiczne, w tym między innymi teorie dezorganizacji i reorganizacji społecznej Thomasa i Znanieckiego, czy teorie interakcjonizmu Goffmana.

W tym miejscu należy uwzględnić rozważania K. Komorowskiej, porządkujące problemy relacji zachodzących pomiędzy turystami a mieszkańcami, czy dotyczące roli turystyki jako czynnika przemian społecznych. W świetle wyodrębnionych przez nią kategoryzacji:

Relacje turyści – mieszkańcy można wyjaśnić za pomocą czterech teorii (Przeclawski 1991, 1994):

1. teorii konfliktu Cohena i Nasha – turystyka jest formą imperializmu (konflikt interesów – jedni pracują, inni wypoczywają),

2. teorii wymiany Bartoszewicza – turysta nie jest wrogiem, lecz usługobiorcą, gospodarze uznają się obcych dzięki temu, że następuje przepływ ludzi, rzeczy, pieniędzy, informacji, wartości,
3. etnometodologii Goffmana – obie strony odgrywają określone role społeczne.
4. interakcjonizmu symbolicznego McCannella – istotą turystyki jest spotkanie (z ludźmi, ich kulturą); turysta stara się mianowicie poznać i zrozumieć symbole przekazywane przez ludność miejscową, a więc doświadcza czegoś nowego, wzbogacając własną jaźń takimi przeżyciami: „wszystko inne, cała gospodarka turystyczna, przemiany zachodzące w zbiorowościach odwiedzanych są już tylko konsekwencją tego pierwszego podstawowego faktu symbolicznej interakcji (cytat za: Komorowska 2003, s. 79).

Natomiast powołując się na kategoryzacje zaproponowane przez M. Marié można wyróżnić następujące typy:

(...) stosunków pomiędzy społecznościami lokalnymi a turystami:

1. konfliktowe,
2. współistnienie w formie ugody (wzajemne ignorowanie lub pokojowa egzystencja),
3. synkretyczne – wzajemny wpływ, przy czym żadna ze stron nie traci swojej tożsamości,
4. amnezja – w osłabionych społecznościami lokalnych obcy wpływ o dużym zasięgu (jak np. turystyka masowa) może wywołać poczucie agresji, na które społeczność lokalna zareaguje amnezją (Komorowska 2003, s. 80; Marié 1987, s. 15).

Dodatkowo „K. Przecławski (1991, 1994) przytacza trzy teorie dotyczące roli turystyki jako czynnika przemian społecznych i kulturowych:

1. teoria systemów Jafariego – w turystyce wyróżnia się dwa systemy: generujący i recepcyjny; system recepcyjny składa się z kultury turystów, gospodarzy i organizatorów turystyki,
2. teoria zbiorowego obcego Ostrowskiego – turyści („zbiorowy obcy”) przychodzą i odchodzą, nie asymilując się z mieszkańcami,
3. teoria społecznej dezorganizacji i organizacji Thomasa i Znanieckiego – obecność turystów powoduje konflikt mieszkańcy – turyści i organizatorów turystyki, czego efektem jest przejściowy okres społecznej dezorganizacji; po nim następuje reorganizacja polegająca na asymilacji turystów jako stałego elementu prowadzącego do „pozytywnej reorganizacji” (kiedy turystyka przybiera formę równoprawnej wymiany gospodarczej lub kulturowej) bądź „dezorganizacji o charakterze patologii społecznej” (kiedy turystyka jest próbą dominacji – neokolonializm)” (Komorowska 2003, s. 80).

Konflikty społeczne w ujęciu wybranych teorii socjologicznych i w ujęciu Floriana Znanieckiego

Pojęcie konfliktu społecznego jest niezwykle złożone i wielowymiarowe i ramy publikacji uniemożliwiają szczegółowe omówienie tej obszernej problematyki. Zauważalny

wpływ sytuacji konfliktowych na charakter relacji społecznych jest zależny od wielu czynników. Dla określenia charakteru relacji istotne pozostaje wskazanie na źródła konfliktów i ich rodzaje zarówno w odniesieniu do ogólnych systemów społecznych, jak i do konkretnego systemu społecznego. Badacze podejmujący problematykę konfliktów społecznych, w tym Thomas i Znaniecki, podkreślają istnienie zróżnicowanego rodzaju współzależności pomiędzy relacjami a konfliktami społecznymi (*Hałas 1999, s. 120*). Współzależność relacji społecznych od konfliktów społecznych zależy od charakteru tych relacji, natomiast ich źródeł należy poszukiwać w sposobie ich organizacji. Rzadko zdarzają się tego rodzaju relacje, gdzie konflikt jest wpisany w charakter interakcji zachodzących pomiędzy partnerami (tak jest np. w grach losowych). Przede wszystkim, w dominującej większości relacji społecznych konflikt dezorganizuje relacje społeczne, negatywnie oddziałując na rodzaj więzi pomiędzy partnerami czy członkami danej zbiorowości (*Hałas 1999, s. 120*).

W większości relacji społecznych konflikty społeczne występują jednak wtedy, gdy zachowanie jednego z partnerów odbiega od norm, których mają obowiązek przestrzegać, a odstępstwo to powoduje negatywną reakcję drugiego z partnerów. Źródłem tego rodzaju konfliktów stają się relacje pomiędzy pracodawcami a pracownikami, między rodzicami a dziećmi czy współmałżonkami. Znaniecki uważał, normy są częścią systemów działań: ludzie zachowują się stosownie do norm (*Znaniecki 1952, s. 261*). Badacz twierdził, że normy często były wykonywane werbalnie. Utrzymywał, że normy jako standardy oceny uzyskiwały swoją moc przez to, że były wypowiedane i traktował zdefiniowanie sytuacji w sposób symboliczny jako działanie, zaś normy za formę dyskursu, a zatem dyskurs był formą działania. Znaniecki sugeruje, że z punktu widzenia tych, którzy promulgują oceny standaryzujące i normatywne, werbalne przeciwstawienie się słuszności może samo być bardziej niesłuszne niż czynne niezastosowanie się do standardów i norm, które są przez nie wyrażone. Według Znanieckiego „standardy i normy kulturowe wzorów kulturowych są jedynie ideacyjnymi konstruktami bez rzeczywistego wpływu, dopóki nie zostaną zastosowane przez jednostki ludzkie w ich postawach i działaniu” (*Znaniecki, s. 62*) Normy są uważane za wynik socjalizacji, którą opiera się na większości członków grupy danej społeczności. Stanowią uznanie właściwego zachowania w kontekście społecznie potwierdzonych norm (*Gary Alan Fine 1999, s. 82–83*). Z kolei zagrożenie norm wynika z osłabienia ich skuteczności, zakwestionowania ich słuszności czy wprowadzenia nowych norm, które zastępują stare. W pierwszym przypadku normy są pozbawiane mocy, ponieważ stare normy przestają działać (*Gary Alan Fine 1999, s. 82–83*).

Innym źródłem konfliktu społecznego jest uczestnictwo jednostki w różnych relacjach społecznych, gdy wiążące się z nimi obowiązki są niemożliwe ze sobą do pogodzenia lub są niemożliwe do spełnienia. Ten rodzaj konfliktów dotyczy relacji rodzinnych, stosunków pomiędzy starszym a młodszym pokoleniem. To napięcie będące źródłem sporów charakteryzuje relacje międzypokoleniowe, gdzie oś konfliktu stanowi odmienne spojrzenie na świat wartości młodego i starszego pokolenia.

Stosunki konfliktogenne będące źródłem sporu stwarzają sytuacje braku akceptacji partnerów wchodzących ze sobą w relacje społeczne pozbawione zarazem istniejących wobec siebie nawzajem obowiązków. Do tego rodzaju sytuacji dochodzi wtedy, gdy działanie jednej jednostki bezpośrednio lub pośrednio zakłóca działanie lub dezawuuje

wartości kogoś nie będącego partnerem tej jednostki. Zaistniały stan powoduje zantagonizowanie drugiej strony i negatywną ocenę strony przeciwnej, dążenie do rewanzu i szukanie możliwości przeciwdziałania wyrządzonej szkodzie. Z kolei odpowiedzią strony przeciwnej na stworzoną sytuację jest dalsze jej zantagonizowanie i narastanie konfliktu. Sytuacji narastania sporu sprzyja brak wspólnych norm stron konfliktu. Innym punktem spornym sprzyjającym narastaniu siły konfliktu jest sytuacja, kiedy zachodząca interakcja pomiędzy stronami nie podlega żadnym wspólnym normom i której trudno przypisać obu stronom wspólne wzorce.

Konflikty społeczne zachodzące wewnątrz i w obrębie danej społeczności niosą za sobą zróżnicowane konsekwencje: po pierwsze mogą, choć nie zawsze tak się dzieje, przyczynić się do dezorganizacji tejże społeczności. Jednak takie ryzyko maleje przy umiejętności wypracowania nowych norm i wzorców zachowań, zapobiegających procesowi dezorganizacji. To, jaki sposób wybiorą dane społeczności do uniknięcia narastania sytuacji konfliktowych, zależy od szeregu czynników. Tym samym proces wypracowania określonych rodzajów interakcji społecznej pozwala zreorganizować relacje w sposób, który pozwoli wyeliminować dalsze spory.

Problematyka systemowa podejmowana przez Znanieckiego – zarys

Problematyka badawcza podejmowana przez Znanieckiego jest niezwykle obszerna i zróżnicowana. Składają się na nią dzieła samodzielne, dzieła zbiorowe, tłumaczenia, noty metodologiczne. W trakcie wieloletnich poszukiwań twórczych ukierunkowanie zainteresowań badawczych Znanieckiego ewoluowało, począwszy od fazy naukowych poszukiwań koncentrujących się na tematyce więzi i wartości społecznych do opracowania koncepcji grup społecznych i systemu społecznego. Tym, co wydaje się zwłaszcza w późniejszych pracach Znanieckiego inspirujące jest to, że traktował on system w odmienny od współczesnych mu badaczy sposób i było to podejście jak na owe czasy nowatorskie. Znaniecki zaproponował całkowity przewrót w sposobie myślenia na temat relacji jednostka – społeczeństwo, polegający na wprowadzeniu koncepcji systemów w odniesieniu do zjawisk społecznych i kulturowych jako dynamicznych układów czynności i wartości (*Hałas 2010, s. 145*). Aksjologiczna tematyka norm i wartości była więc sednem widzenia stosunków społecznych, opartych na przekazywanej między generacjami na przestrzeni lat kulturze.

Projekt systemowej koncepcji rzeczywistości był przez Znanieckiego wielokrotnie modyfikowany, by w rezultacie przybrać kształt całościowej socjologicznej koncepcji rzeczywistości. Twierdził, że „każdy system składa się z ograniczonej liczby elementów powiązanych ze sobą bliżej niż z jakimikolwiek przedmiotami, które nie należą do systemu, a każdy z nich posiada określoną strukturę wewnętrzną, która izoluje go pod pewnymi względami od wpływów zewnętrznych” (*Znaniecki 1934, s. 76*). Znaniecki podkreślał element zamknięcia systemu wobec innych systemów, co nie oznaczało uznania tego systemu za całkowicie wyizolowany od świata zewnętrznego.

Systemowe podejście Znanieckiego uwzględniało rozróżnienie na strukturę i funkcje systemu. Rozróżnienie na te dwa elementy pozwala przyjąć postawę zamknięcia

w stosunku do struktury i otwartości funkcji systemu. Struktura systemu wyznacza jego sposoby działania, natomiast funkcja odgrywa znaczącą rolę przy ustalaniu stosunków ze światem zewnętrznym i wprowadza w ten sposób do systemu dynamikę i zmianę. Inną ważną, powtarzaną przez Znanieckiego cechą systemów jest właśnie dynamiczności i zmienność. Możliwość zmiany danego systemu jest konsekwencją jego relacji do innych systemów. Innymi słowy, badacz traktował każdy system społeczny jako taki, którego treścią są wzory kulturowe. Myślenie Znanieckiego o systemie uwzględnia pewne standardy aksjologiczne, które uczestnicy mają obowiązek stosować we wzajemnej ocenie jego jako całości, jak również pewne normy, którymi mają się kierować we wzajemnej ocenie działania. Z punktu widzenia myślenia systemowego istotna jest jedna uwaga: standardy postępowania i normy działania, które tworzą porządek aksjonormatywny pewnego systemu, nie są przyjmowane jako dana rzeczywistość, na której podmiot tego systemu musi się koniecznie i pasywnie opierać. Znaniecki stara się unikać niebezpieczeństwa reifikacji i determinizmu w stosunku do norm i standardów kulturowych (*Cappai 1999, s. 374*).

Systemy mają wymiar kulturowy. Wyrazem tego jest to, że funkcjonują w określonym porządku aksjonormatywnym obejmującym standardy aksjologiczne stosowane przez uczestników systemu i normy, którym się podporządkowują i kierują. Każdy system zawiera wzory kulturowe, zaś standardy i normy działania tworzą porządek aksjonormatywny. Ustalenie standardów i norm stanowi wynik rekonstrukcji socjologicznej. Postrzeganie społeczeństwa jako ściśle zarządzanego systemu, a więc takiej całości, w której każdy element ma do spełnienia swoją funkcję w gładkim, sprawnym i monotonnym samoodtwarzaniu się układu i do której żaden element nie obdarzony funkcją nie należy, jest charakterystyczne dla pulpitu kierowniczego (*Znaniecki 1962, s. 225*).

Teoria dezorganizacji i organizacji społecznej

Swoje stanowisko dotyczące relacji między społeczeństwem i jednostką prezentowali autorzy „Chłopa Polskiego w Europie i Ameryce” – pięciotomowego dzieła z początku XX wieku, traktującego o przemianach więzi społecznych, opartego na ogromnym materiale empirycznym (*Thomas, Znaniecki, 1976, s. 340*). Szczegółowe opisy pierwotnego środowiska społecznego polskich emigrantów chłopskiego pochodzenia, a więc względnie zamkniętej i samowystarczalnej wspólnoty wiejskiej, następnie opisy zrywania więzi ze swym dotychczasowym otoczeniem przez emigrantów i reintegracji w nowym, obcym pod wszelkimi względami społeczeństwie amerykańskim, stają się wielowątkową rekonstrukcją środowiska przybywających do Ameryki polskich migrantów. Jednak to nie przemiany więzi są głównym tematem pracy. Pozostają jedynie tłem do rozważań na temat wzajemnego stosunku o dynamicznym charakterze między warunkowanymi społecznie wartościami, a postawami jednostek. Modyfikacje wartości i postaw będące awersem i rewersem jednej monety zwanej zmianą społeczną, stanowiły sedno dociekań socjologicznych Thomasa, który uważał, że w istocie socjologia jest nauką o wartościach społecznych (*Szacki, 2005a, s. 572*).

Według Z. Galora, w swojej klasycznej analizie polskich migrantów z przełomu XIX i XX wieku, Thomas i Znaniecki pisali o kryzysie więzi społecznych, skupiając się na dezorganizacji społecznej. W rozważaniach podjętych przez Znanieckiego ujętych w ramy teorii rewolucjonizmu chłopskiego Thomasa i Znanieckiego, głównym źródłem konfliktu między wsią a dworem były kwestie związane z własnością: kwestia parcelacji ziemi (głód ziemi) i serwituty. „(...) Dla autorów „Chłopa polskiego” dążenie do awansu i świadomość własnej „mocy społecznej”, nie są jednak postawami wyłącznie destrukcyjnymi, bowiem w określonych warunkach stają się także skutecznym elementem reorganizacji społecznej. Grupa (chłopska) broni się przed dezorganizacją przy pomocy metod, które prowadzą do wzmocnienia wpływu tradycyjnych norm postępowania (w ostateczności następuje uciekanie się do argumentu religii i Kościoła). Efektywność obrony jest większa dopóty, dopóki kontakty z otoczeniem zewnętrznym ograniczają się do jakiejś pojedynczej sfery zainteresowań. Wraz z rozwojem tych kontaktów skuteczność metod obronnych spada, zwłaszcza wtedy, gdy coraz bardziej zaczynają one obejmować wszystkie dziedziny życia społecznego” (Galor, 2006, s. 43).

Należy się zastanowić, czym spowodowana była dezorganizacja w środowisku migrujących do Ameryki chłopów? Dezorganizacja ta wiązała się ze modyfikacją postaw spowodowaną zmianą sposobu życia z wiejskiego na miejskie (Thomas, Znaniecki, 1976, s. 12). „Wraz z rozwojem nowych warunków społeczno-ekonomicznych stopniowo zanikała dawna izolacja wsi. Rósł udział chłopów w procesach społecznych na skalę narodową, a nawet światową. Charakterystyczne dla Thomasa i Znanieckiego jest ujęcie procesu dezorganizacji jako pierwszego i zasadniczego rezultatu rosnącego związku pomiędzy wsią a światem zewnętrznym. Wśród postaw członków zbiorowości chłopskiej rozwijają się nowe postawy, których dawna społeczna organizacja nie jest w stanie kontrolować w stopniu dostatecznym, ponieważ tradycyjne środki grupy pierwotnej postaw tych nie obejmują” (Galor 2006, s. 41). Dezorganizacja ma miejsce wówczas, gdy pojawia się spadek siły wpływu istniejących norm społecznego postępowania na członków grupy. Ale w literaturze przedmiotu pojawia się termin dezorganizacji indywidualnej. Cechuje ją bowiem „zmniejszenie zdolności u danego osobnika do organizowania swego całego życia dla efektywnej, progresywnej i nieprzerwanej realizacji jego podstawowych zainteresowań”. Przewyciężeniem zaistniałej dezorganizacji staje się reorganizacja, będąca ukształtowaniem nowych schematów postępowania, które lepiej odpowiadają zmienionym postawom. Podkreślana przez Thomasa i Znanieckiego sytuacja braku całkowitej zgodności między dezorganizacją społeczną a dezorganizacją osobowości (jedna drugiej „nigdy nie odpowiada”) nie oznacza jednak, że w ich ujęciu obydwie te formy pozostają względem siebie niezależne. Dezorganizacja społeczna sprzyja dezorganizacji indywidualnej.

W literaturze termin dezorganizacji społecznej funkcjonuje w odniesieniu do zdefiniowanego zbioru twierdzeń. Najczęściej autorzy posługują się nim przy okazji omawiania zjawiska dewiacji (Jarosz 1987, s. 230). Jak przedstawia to następujące stwierdzenie Mertona: „dezorganizacja społeczna odnosi się do nieadekwatności i niepowodzeń społecznego systemu wzajemnie powiązanych statusów i ról, tak że zbiorowe cele i indywidualne zamierzenia jego członków są w mniejszym stopniu realizowane niż mogłyby być w alternatywnie działającym systemie (...) kiedy mówimy, że poszczególna grupa, organizacja, społeczność czy społeczeństwo są w pewnym

stopniu zdeorganizowane, oznacza to, że struktura statusów i ról nie jest tak efektywnie zorganizowana, jak mogłaby być w innych warunkach czy w innym czasie. Tego typu stwierdzenie jest równoznaczne z techniczną oceną dotyczącą funkcjonowania systemu społecznego. Każdy z przypadków wymaga od socjologa-eksperta dostarczenia kompetentnej ewidencji przekonującej, że aktualna organizacja życia społecznego może być ulepszona w ramach możliwych do osiągnięcia warunków” (Merton, 2002, s. 820).

Jak słusznie zauważył Merton, dezorganizacja społeczna jest procesem, który powoduje niedostosowanie struktur społecznych do nowych warunków. Według badacza skonsolidowany system struktur społeczności wiejskiej okazał się niewystarczająco solidny, aby zapobiec dezorganizacji roli i charakteru pobytu statusu społecznego. J. Szczepański posługuje się terminem „dezorganizacja” i uważa, że jest ona zespołem procesów społecznych powodujących, iż w ramach pewnej zbiorowości zachowania oddalające się od normy i oceniane negatywnie przekraczają dopuszczalne optimum i zagrażają ustalonemu przebiegowi procesów życia zbiorowego. Polega ona na dezintegracji instytucji, osłabieniu mechanizmów kontroli formalnej i nieformalnej, chwiejności kryterium ocen, pojawieniu się wzorów zachowań rozbieżnych z wzorami uznawanymi za dopuszczalne (Szczepański, 1965, s. 114).

Termin dezorganizacja został po raz pierwszy zastosowany przez socjologów szkoły chicagowskiej w 1918 r. (por. Thomas, Znaniecki, 1976b, s. 60). Poprzez proces dezorganizacji społecznej rozumieli zmniejszenie wpływu istniejących społecznych norm postępowania na poszczególnych członków grupy (por. Thomas, Znaniecki 1976b., s. 12). W ocenie chicagowskich badaczy proces dezorganizacji społecznej był procesem stopniowym. Z jednej strony mógł dotyczyć pojedynczego naruszenia poszczególnych norm przez jednostkę, z drugiej uwzględniał możliwość ogólnego rozkładu wszystkich instytucji danej grupy. Co więcej Thomas i Znaniecki, wskazywali na masowość występowania tego zjawiska, zarazem podkreślając, że elementy dezorganizacji społecznej i przypadki łamania norm społecznych nie są zjawiskiem odosobnionym lecz typowym dla każdego okresu historycznego i nie są ograniczone do określonej kategorii społeczeństw. Podkreślali również destrukcyjny wpływ procesu dezorganizacji na instytucje grupowe, który w konsekwencji może prowadzić do zupełnego rozkładu instytucji społecznych. Uważali oni, że stabilność grupy jest swoistą dynamiczną równowagą procesów dezorganizacji i reorganizacji oraz że równowaga zostaje naruszona dopiero wówczas, kiedy proces dezorganizacji nie może być kontrolowany przez wzmacnianie obowiązujących w grupie zasad. Dezorganizacja ma miejsce wówczas, gdy pojawia się spadek siły wpływu istniejących norm społecznego postępowania na członków grupy (Galor, 1990, s. 12).

„Proces dezorganizacji społecznej – bez względu na formę, w jakiej występuje – nigdy nie prowadzi do całkowitego zniszczenia w grupie potrzeby uregulowanego, zorganizowanego i harmonijnego życia społecznego (Thomas, Znaniecki 1976b: 60). Za przykład tak rozumianej dezorganizacji społecznej traktuje dezorganizację rodziny, jej rozpad jako grupy pierwotnej, wiążący się z wpływami współczesnej cywilizacji. Przyczyny wszystkich objawów dezintegracji doszukuje się w oddziaływaniu nowych wartości na jednostkę. Należą do nich: nowe źródła zaspokojenia hedonistycznego, nowe wartości pochlebające próżności, nowe (indywidualistyczne) typy organizacji

ekonomicznej, nowe formy podniety seksualnej” (Galor & Goryńska-Bittner 2006, s. II0–III).

Zbigniew Galor i Barbara Goryńska-Bittner słusznie zwracają uwagę, iż „Rozkład rodziny jest współzależny z dezorganizacją społeczności. Dezorganizacja społeczności natomiast ma swój początek wtedy, gdy członkowie danej społeczności zaczynają określać sytuacje wyłącznie ekonomicznie, intelektualnie, religijnie i hedonistycznie, a nie społecznie. Według Thomasa i Znanickiego dzieje się tak, kiedy potrzeba sukcesu staje się obiektywnie ważniejsza dla uczestników społeczności, niż potrzeba zdobycia uznania społecznego, a także wtedy, kiedy oddzielają opinię społeczną o danej sprawie od wartości tejże sprawy. Dezorganizacja społeczności obejmuje zarówno rozkład opinii publicznej (związany głównie z młodym pokoleniem), jak i rozkład solidarności społecznej (charakterystyczny dla starej generacji). Obydwie formy zachodzą względnie równocześnie.

Zdaniem autorów „Chłopa polskiego...”, nowe postawy przenikają do społeczności głównie poprzez młodą generację, a proces dezorganizacji ulega przyspieszeniu i bardziej radykalizuje się, gdy dana społeczność styka się z jakimś ośrodkiem przemysłowym lub handlowym, w którym młode pokolenie podejmuje pracę” (Galor & Goryńska-Bittner 2006, s. III).

Ponadto Znanicki i Thomas doszli do wniosku, że przejściowa styczeńność zhierarchizowanych społeczności wiejskich z systemem wartości reprezentowanym przez społeczności zamieszkałe w miastach stała się dla zamkniętych wiejskich społeczności o zhierarchizowanej strukturze źródłem konfliktu pogłębiającym proces dezorganizacji, która nadal realizuje „zasady systemu aksjonormatywnego” widoczne w praktykowanych wzorach grupowego życia rolników. Potwierdza tym samym rolę wsi jako szczególnego systemu – nie tyle zamkniętego, czy izolowanego, ile właśnie odosobnionego. Dla ludzi wyrosłych w takim środowisku wzory życia grupowego są doświadczane jako „pierwotne pole (...) aktualnych i potencjalnych działań, a jedynie wtórnie jako obiekt myślenia” (Schütz, 2008, s. 214). To one tworzą podstawę *communitas*, ów pierwszy krąg doświadczenia oczywistości, jaka poddana bywa próbie dopiero w kontakcie z obcymi – nowoosadnikami.

Znanicki pojmuje to jako działanie szczególnego kodu (mówiąc jego słowami – systemu aksjonormatywnego), który decyduje o tym, jak powiązania zewnętrzne są wypracowywane, a potem wprowadzane do systemu. Mówi, że każdy system „zawiera pewne standardy aksjologiczne, które uczestnicy systemu mają stosować we wzajemnej ocenie i ocenie systemu jako całości, jak również pewne normy, którymi mają się kierować w swych działaniach” (Znanicki, 1943, s. 222, Cappai, 1999, s. 374). Dotarcie do owych norm i standardów może się dokonać poprzez badanie podmiotów, które stanowią część systemu. Podmioty, czyli ludzie działający, rozstrzygają na podstawie swoich doświadczeń, indywidualnych i grupowych, własnych zainteresowań, wspólnych zamiarów i przedsięwzięć, jakie standardy zastosować.

Według Piotra Sztompki system aksjonormatywny to społeczny wzorzec zachowań pożądaných (Sztompka, s. 259 i n.) System składa się z dwóch elementów. Pierwszy to wartości, czyli pewne oczekiwane i wymagane społecznie cele jednostkowej działalności. Drugi element systemu to normy, czyli społecznie wymagany sposób zachowywania się. Normy zazwyczaj powiązane są z konkretnymi wartościami i wskazują sposób,

w jaki owe wartości w danym społeczeństwie osiągnąć. System aksjonormatywny przejawia się przede wszystkim w zachowaniach jednostek – i to zarówno w zachowaniach obserwowanych przez otoczenie, jak i tych, których nikt nie śmie podjąć. Natomiast proces kształtowania się systemu, negocjowania i uzgadniania jego poszczególnych elementów to sfera aktów komunikacyjnych. Tu w toku dyskursu publicznego następuje konstrukcja i rekonstrukcja systemu społecznego.

Jednak proces dezorganizacji społecznej nie musi być wcale procesem nieodwracalnym i trwałym. Odwróceniem tendencji zmierzających do utrwalenia procesu dezorganizacji staje się proces odwrotny reorganizacja. Reorganizacja społeczna to proces stanowiący ukształtowanie nowych schematów postępowania, które lepiej odpowiadają zmienionym postawom. Podkreślana przez Thomasa i Znanieckiego sytuacja braku całkowitej.

Zagadnienie reorganizacji, czyli odbudowy społecznej, to dla Thomasa i Znanieckiego stworzenie nowych: schematów zachowania, norm postępowania jednostek, instytucji, które zastąpią lub zmodyfikują dawne i lepiej będą odpowiadały zmienionym postawom. Samym postawom umożliwią one ujawnienie się w działaniu i ukierunkują to uzewnętrznienie tak, by grupa społeczna nie tylko nie uległa dezorganizacji, lecz by zwiększyła swą więź („spójnię”), stwarzając nowe dziedziny współpracy społecznej. W procesie reorganizacji chodzi już nie o zahamowanie nowych postaw, lecz znalezienie dla nich instytucjonalnego wyrazu oraz zużytkowanie ich do celów społecznie produktywnych. Oznacza to w praktyce ogólną dyrektywę: należy dążyć do sytuacji, w której jedynym sposobem wyrazu dążeń społecznych nie będzie bunt indywidualny i rewolucja społeczna.

Dezorganizacja i reorganizacja społeczna w relacjach turyści – mieszkańcy

Jak już wyżej wspomniałam badaczem, teoria dezorganizacji i reorganizacji społecznej spotkała się z uznaniem badaczy ze zróżnicowanych środowisk socjologicznych, aspirując do miana jednej z najpopularniejszych teorii zmiany. Badaczem, któremu zawdzięczamy recepcję założeń teorii dezorganizacji i reorganizacji społecznej do badań stosunków społecznych związanych z turystyką jest K. Przećławskiego. Założeniem leżącym u podstaw sformułowanej przez Przećławskiego koncepcji stała się analiza zachodzących przemian w modelu stosunków społecznych związanych z turystyką zaistniałych w wyniku przybycia turystów na terytorium zamieszkałe przez mieszkańców recepcji turystycznej. Innymi słowy, wykorzystując badania Znanieckiego i Thomasa nad społecznością przybyłych do Ameryki polskich migrantów, Przećławski starał się wyjaśnić charakter relacji zachodzących pomiędzy mieszkańcami recepcji turystycznej a turystami. Należy zgodzić się ze stwierdzeniem, że przybycie na terytorium mieszkańców recepcji turystycznej turystów znalazło odzwierciedlenie w odmiennym od dotychczas prezentowanego stylu życia, zmianie postaw, czy systemu wartości. W tym miejscu należy jednak wskazać na różnice zachodzące pomiędzy przejściowym pobytom turystów na terytorium mieszkańców recepcji turystycznej, a charakterem migracji chłopów z Polski do Ameryki. Migracje chłopów cechuje stałość, tymczasem

pobyt turysty na terytorium mieszkańców mają charakter przejściowy (turyści przyjadą i odjadą). Inna pozostaje sytuacja turysty. Początkowo traktowany jest jako ktoś obcy, członek nie – grupy, aby z czasem zostać włączony do grupy przedstawicieli lokalnej społeczności. Z perspektywy sytuacji mieszkańca recepcji turystycznej turysta, z jednej strony jest kimś obcym, członkiem nieznanym mu, a więc obcej społeczności, z drugiej – przedstawicielem społeczności reprezentującej różny od własnej społeczności system norm i wartości. Ta dychotomiczna sytuacja, w jakiej znajduje się turysta, w pierwszym okresie po przybyciu turysty powoduje polaryzację stanowisk mieszkańców i turystów. Okazuje się, że obecność na terytorium mieszkańców recepcji turystycznej przedstawicieli turystów reprezentujących odmienny od funkcjonującego w strukturze społecznej mieszkańców system aksjonormatywny staje się źródłem konfliktu w sferze postaw, norm i wartości (jeśli wartość traktujemy jako pewnego rodzaju wytwór działalności ludzkiej, posiadającej znaczenie dla ludzi działających i związanych z postawami tych ludzi). Przybycie turystów na terytorium zamieszkałe przez mieszkańców recepcji turystycznej ujawnia dysonans w sferze konsolidowanego systemu struktur społecznych i respektowanego przez mieszkańców systemu norm i wartości. Początkowo nieufni, konserwatywni i normatywni, o utrwalonym systemie wartości mieszkańcy obszarów recepcyjnych, z czasem akceptują system wartości reprezentowany przez turystów, uznając go za bardziej nowoczesny, wyzwolony i pożądany. Może to doprowadzić do nasilenia zachowań patologicznych, choć wiele zależy od reakcji samych turystów. Okazuje się, że obecność grupy turystów przejściowo przebywających wśród przedstawicieli społeczności mieszkańców o silnie utrwalonej hierarchii społecznej i utrwalonym systemie wartości, może powodować zmiany w obszarze struktury społecznej mieszkańców prowadzące do przejściowej dezorganizacji. Proces ten jest rezultatem funkcjonowania w tej samej przestrzeni dwóch zróżnicowanych systemów aksjonormatywnych: skonsolidowanego systemu struktur mieszkańców i systemu struktur turystów. Stan ten staje się zarzewiem konfliktu. Podobnie zmiany w charakterze relacji i ról społecznych zachodzących w obrębie społeczności lokalnej powodują proces dezorganizacji w obszarze samych struktur społecznych.

Czym charakteryzuje się system aksjonormatywny mieszkańców recepcji turystycznej? Przede wszystkim, jest on utrwalony i tworzy go zamknięta społeczność mieszkańców recepcji turystycznej. Nieprzestrzeganie przez członków społeczności mieszkańców utrwalonego systemu norm i wartości może nieść określone dla członków społeczności skutki. Skutki te wiążą się z wykluczeniem ze struktur społeczności i pozostawianiem poza wspólnotą. Podobnie scalający charakter pomiędzy członkami wspólnoty odgrywają więzi. Jak wiadomo, zasadniczymi typami ludzkich więzi są struktury i *communitas*. Struktury funkcjonują w obrębie ściślejszej stratyfikacji społecznej. Natomiast ich przeciwieństwem są *communitas*, nacechowane dodatnimi emocjami, stanem równości i solidarności pomiędzy wszystkimi członkami danej społeczności. Ze względu na ramy publikacji szczegółowe zidentyfikowanie charakteru więzi społecznych nie wydaje się uzasadnione. Niemniej należy przywołać nazwisko autora, dla którego w swojej pracy badawczej podjął się refleksji na istotę struktury i *communitas*. Jest nim Victor Turner (*Turner 2010, s. 117*). Dla Turner *communitas* pojawia się tam, gdzie struktura społeczna znika, staje się zamrożona, zawieszona. Jednak w całej twórczości Turnera brakuje jednoznacznej definicji czym jest *communitas*. Natomiast

ujawniają się jej różne konotacje, m.in. jako: rodzaju więzi, obszaru kultury, postaci społecznego oddziaływania, jakości relacji (Stępień 2008, s. 287).

Zdaniem M. Mazurek: „Victor Turner nie bez przyczyny dokonuje rozróżnienia pomiędzy wspólnotą, a *communitas*, by odróżnić relacje społeczne od wspólnego życia: „Rozróżnienie pomiędzy strukturą a *communitas* jest nie tylko prostą, znaną różnicą między tym, co świeckie a tym, co święte, albo między polityką a religią” (Turner 2010, s. 117). Turner dokonał także rozróżnienia pomiędzy trzema typami *communitas*. Pierwsze z nich to egzystencjalne, czy też spontaniczne *communitas*, polegające na bezpośredniej, natychmiastowej tudzież totalnej konfrontacji z innymi jednostkami, która powoduje, że doświadczający: „(...) postrzegają rodzaj ludzki jako homogeniczną, pozbawioną struktury i wolną wspólnotę”. Drugim rodzajem jest normatywne *communitas*. W tym przypadku, wraz z upływem czasu, pojawia się struktura społeczna, której zadaniem jest mobilizacja zasobów grupowych w celu utrzymania istnienia grupy we względnie dobrobycie, a także aby dokonywać kontrolować społecznej członków grupy. Turner podkreśla jednak, że ten trwały system społeczny nie jest tożsamy ze strukturą grupową: „(...) której pierwotne *raison d'être* było utylitarne, ponieważ normatywne *communitas* zaczyna się od nieuitylitarne doświadczenia braterstwa i wspólnoty, którego formę odnośna grupa usiłowała zachować w treści i za pośrednictwem religijnych i etycznych kodeksów oraz prawnych i politycznych statutów i regulacji” (Turner 2005, s. 139–142). Trzecim, ostatnim rodzajem *communitas* stanowi *communitas* ideologiczne. Jest to swoistego rodzaju etykieta przyklejana rozmaitym modelom utopijnym czy też wizjom społeczeństwa, w którym możliwe jest aby zaistniało egzystencjalne *communitas*” (cytat za: Mazurek 2015, s. 136–137)

Communitas ma charakter scalający i zacierający różnice pomiędzy reprezentantami grupy. Wymaga pełnego zaangażowania osoby w jej relacje z innymi, pojawia się tam, gdzie struktura ulega czasowemu zawieszeniu. Przechodzenie od grupy do grupy odbywa się poprzez wspólnotę, która jest uważana za *cos ponadczasowe*, wieczne teraz. To stan, w którym nie uwzględnia się strukturalnego spojrzenia na czas. Natomiast *comunnitas* mistyczny stan struktury jest związany z liminalnością, marginalizacją. W strukturach ludzie są od siebie odseparowani, ich pozycje są zależne od miejsca w hierarchii, natomiast wspólnoty są nieustrukturyzowane i niezhierarchizowane. Turyści przechodzą ze świata rządzonego przez strukturę społeczną i przechodzą do świata, w którym przestają działać hierarchiczne zależności dnia codziennego (Turner 2005, s. 273–295).

W społeczności mieszkańców recepcji turystycznej to wspólnota tworzy ten pierwszy krąg doświadczeń i wzorów wartości. Przechodzenie z grupy do grupy odbywa się poprzez wspólnotę. I to właśnie ona ma charakter scalający. Z uwagi na to, że społeczność mieszkańców cechuje ograniczony i ściśle reglamentowany kontakt z osobami spoza własnej grupy społecznej, to w ramach grupy podtrzymywane są tradycyjne wartości i utrwalone tradycyjne więzi. To grupa społeczna mieszkańców recepcji turystycznej wyznacza i respektuje przez własnych członków określonych zasad postępowania. To mieszkańców wspólnoty są zobowiązani do respektowania norm moralnych. W istocie, dla mieszkańców recepcji turystycznej wzory życia grupowego odzwierciedlają charakter pewnej struktury pierwotnej, mają więc także charakter scalający. Obecność turystów przejściowo zdeorganizuje lokalną społeczność

mieszkańców. Wzory życia grupowego, o scalającym charakterze przestają zapewniać trwałość wspólnocie. Tradycyjne, utrwalone latami więzi społeczne ulegają rozluźnieniu, a utrwalone wzory życia grupowego przestają być dla członków wspólnoty wiążące stając się zbyt słabym czynnikiem uzasadniającym pozostawania we wspólnocie. Jeśli więc potraktujemy społeczność mieszkańców, jako jeden z rodzajów złożonych systemów społecznych, to należy wskazać czynniki, wpływające dezorganizująco na jego funkcjonowanie. Istotną cechą przejściowego procesu społecznej dezorganizacji jest jej ograniczony terytorialnie zasięg, gdyż nie dotyczy całej zbiorowości mieszkańców lecz tej jej części, która wchodzi w interakcje z turystami. Innym, o którym wcześniej wspomniałam jest przejściowość, gdyż pobyt turystów ma właśnie charakter przejściowy. Oznacza to, że sam proces dezorganizacji społecznej nie jest procesem trwałym, jaki miał miejsce w przypadku migrujących do Ameryki chłopów. Innymi słowy, po okresie przejściowym dezorganizacji społecznej następuje proces reorganizacji. I chociaż, w początkowej fazie turyści pozostają poza strukturami społeczności lokalnej i nie zostają włączani do systemu stworzonego przez mieszkańców, z czasem sytuacja ulega zmianie i stają się oni częścią nowego systemu złożonego z mieszkańców i turystów. Wzajemne oddziaływanie na siebie dwóch systemów aksjonormatywnych sprawia, że nowy system powstały po włączeniu do niego turystów przestaje być już tym samym, utrwalonym przez mieszkańców recepcji turystycznej systemem aksjonormatywnym.

Jedną z wielu konsekwencji związanych z przybyciem turystów, jest proces polegający na dewaluacji postaw i wzorców kultury. W przypadku przedstawicieli społeczności mieszkańców recepcji turystycznej wzory kulturowe reprezentowane przez turystów stają się mniej restrykcyjne, i bardziej pożądane od wzorów reprezentowanych przez członków własnej społeczności. Również wzory życia grupowego okazują się być nietrwale i mniej atrakcyjne od stylu życia reprezentowanego przez turystów.

Obecność turystów na terytorium mieszkańców powoduje zmiany w obszarze struktury społecznej. Nawet krótkotrwała obecność turystów na obszarze zamieszkałym przez społeczności lokalne wpływa na zachowanie grupy społecznej – mieszkańców. Konflikt wywołany obecnością turystów determinuje relacje na płaszczyźnie mieszkańcy – turyści. Nabyte umiejętności społeczne, respektowany system norm i wartości, postawy utrwalające i scalające spójność w zhierarchizowanej strukturze społeczności mieszkańców recepcji turystycznej okazują się być nieprzydatne. Funkcjonowanie w zamkniętej i zhierarchizowanej społeczności mieszkańców przestaje być czynnikiem umacniającym grupowe więzi a prezentowane przez społeczność mieszkańców normy i wartości zostają zdewaluowane. Dla zamkniętej społeczności, a zwłaszcza dla jej młodego pokolenia, atrakcyjny staje się model i styl życia prezentowany przez grupę turystów. Ponadto, niezwykle atrakcyjna wydaje się umiejętność korzystania z uroków bieżącego życia oraz prezentowany przez turystów hedonizm. Wartości prezentowane przez obcych wydają się bardziej pożądane niż prezentowana przez mieszkańców nadmierna koncentracja na gromadzeniu i posiadaniu zasobów materialnych. Tym samym obecność turystów z reprezentowanym przez nich stylem życia, osłabia charakter więzi wewnątrz grupy i struktur społecznych. Ponadto inne, obce wartości przenikają ze świata turystów do świata mieszkańców. Do zbioru nowych wartości należą: nowe źródła zaspokojenia hedonistycznego, nowe wartości pochlebające próżności, nowe (indywidualistyczne) typy organizacji ekonomicznej, nowe formy

podniety seksualnej. Należy zauważyć, że w początkowym okresie społeczności lokalne starają się w świadomy lub nieświadomy sposób bronić przed zmianami zachowując tradycyjne, podtrzymujące wewnątrzgrupowe więzi. Przejściowa przemiana, której doświadczenia mieszkańcy związana z pobytem turystów na obszarze zamieszkałym przez zamkniętą społeczność cechującą się utrwalonym systemem norm i wartości społecznych staje się źródłem wielu społecznych dysfunkcji. W społeczności mieszkańców przemiany te dotyczą zróżnicowanych płaszczyzn. Wraz z przybyciem turystów następuje zmniejszenie wpływu istniejących norm postępowania na członków grup społecznych. Zmiany obejmują zarówno relacje w rodzinie, jak i nowe podejście do wartości ekonomicznych. Ta dezorganizacja w obrębie społeczności ma miejsce wtedy, kiedy mieszkańcy zaczynają przedkładać wartości hedonistyczne i ekonomiczne nad wartości społeczne. Turyści – reprezentanci ponowoczesnej rzeczywistości dezorganizują strukturę społeczną świata gospodarzy, zmieniają ich sposób postrzegania percepcji rzeczywistości, z kolei mieszkańcy, zamiast utrwalonych wartości i wzorów kulturowych zaczynają kultywować wartości nowe, bardziej pożądane zaczerpnięte ze świata turystów. Recypowany świat odmiennej percepcji rzeczywistości redefiniuje charakter relacji zachodzących w obrębie struktury społecznej mieszkańców recepcji turystycznej.

Postępujące zmiany dotyczą także sfery stratyfikacji społecznej i zmiany postaw. Po pierwsze, wśród mieszkańców recepcji turystycznej wraz z napływem turystów pojawiają się nowe wzorce kulturowe, generujące nowe postawy. Zmiana w obszarze postaw jest konsekwencją narastającego wpływu współczesnej turystycznej cywilizacji na sposób życia mieszkańców. Zmiana postaw następuje dwutorowo. W istocie wśród członków społeczności mieszkańców początkowo udaje się zauważyć proces radykalizacji postaw. Jednak z czasem można zauważyć proces odwrotny jakim staje się otwartość na nowe postawy, umiejętność akceptacji tych członków społeczności, którzy reprezentują odmienne od utrwalonych w społeczności mieszkańców postawy. Proces przenikania nowych postaw okazuje się procesem korzystnym dla członków społeczności mieszkańców, gdyż wraz z nim przenikają nowe schematy myślenia.

Z kolei proces reorganizacji społecznej jest procesem złożonym. W istocie przybiera postać reorganizacji pozytywnej lub negatywnej. Na etapie reorganizacji, turyści zostają włączeni w skład nowej struktury społecznej, stając się jej trwałym elementem. Reorganizacja jest procesem, który polega na odbudowie nowych postaw, schematów myślenia, struktur. W odniesieniu do społeczności mieszkańców reorganizacja może przybrać charakter pozytywnej lub negatywnej wymiany. W pierwszym przypadku turystyka przybiera formę równoprawnej wymiany kulturowej lub społecznej, natomiast turyści zostają włączeni w struktury nowej społeczności składającej się z mieszkańców i turystów. Turyści stają się częścią nowego systemu aksjonormatywnego stworzonego wspólnie przez turystów i mieszkańców. W przypadku pozytywnej reorganizacji, turystyka zostaje nośnikiem nowych wartości, postaw, czy nowego miejskiego stylu życia.

Natomiast w razie negatywnej reorganizacji, turystyka jest czynnikiem patologii: w sferze normatywnej powoduje rozpad struktur społecznych, postaw, a w sferze społeczno-kulturowej – wykorzenienie, wyalienowanie, odejście od tradycji, zmiany w obszarze stratyfikacji społecznej lokalnych społeczności, wzrost zachowań patologicznych, narkomanii, alkoholizmu, bezrobocia. Wydaje się, że dobrym przykładem

takiej negatywnej reorganizacji społecznej jest Dolina Cuzco w Peru. Przybycie turystów na terytorium mieszkańców spowodowało wiele negatywnych konsekwencji dla mieszkańców doliny. Jednym z przykładów wpływu turystyki na lokalną społeczność Indian Kechua jest zanik tradycji w postaci organizacji niedzielnych targów.

Il. 1-4. Zdjęcia Targu w Pisac – Dolina Cuzco w Peru, wrzesień 2017 r. (fot. M. Tomaszewska, M. Tomaszewski)

Dotychczas organizowane w systemie 5 dniowym targi były spotkaniem lokalnej społeczności. Służyły do utrzymywania tradycyjnych więzi pomiędzy członkami lokalnej społeczności, podtrzymywania wspólnoty, kultywowania tradycji, były czynnikiem scalającym lokalną wspólnotę. Stały się narzędziem do podtrzymywania więzi, scalającymi lokalną wspólnotę. Służyły do nie tylko do wymiany tradycyjnych dóbr i płodów rolnych pomiędzy członkami społeczności, ale nade wszystko podtrzymywaniu tradycji i zacieśnianiu więzi. Wraz z przybyciem turystów targi nie tylko przekształciły się w atrakcję turystyczną, ale stały się widowiskiem o charakterze teatralnym, odgrywanym dla potrzeb turystów tracąc swój unikatowy charakter. Stały się plenerem zdjęciowym pozbawionym lokalnego klimatu i kolorytu. Lokalne, tradycyjne produkty i tradycyjne wyroby zostały zastąpione produktami sprzedawanymi i dostosowanymi do gustów dla turystów, a członkowie lokalnej społeczności sprzedający swoje wyroby ustąpili miejsca przedstawicielom agencji turystycznych. Zanikło kultywowanie tradycji, zanikły cotygodniowe spotkania, na które zbierała się cała okoliczna społeczność, Spotkania mające charakter scalający wspólnotę zostały zastąpione spotkaniami o charakterze marketingu turystycznego. W sąsiedztwie targu powstały nie tylko sklepy

z pamiątkami dla turystów, ale i lokale gastronomiczne sprzedające alkohol, a serwowani tradycyjnych, lokalne, tradycyjne potraw ustąpiło potrawom sprzedawanym pod gusta turystów. Proces reorganizacji spowodował odejście od tradycji, wykorzenienie lokalnej społeczności. Obecność turystów jako trwałego elementu systemu, jaką dostrzec można w Dolinie Cuzco nie wpłynęła scalająco na lokalną społeczność, stając się źródłem podziałów, rozpadu więzi i patologii społecznych.

Wnioski

W pracy podjęłam się recepcji teorii dezorganizacji i reorganizacji społecznej Thomasa i Znanieckiego do analizy stosunków społecznych zachodzących w relacjach pomiędzy turystami a mieszkańcami recepcji turystycznej. Podejście zaprezentowane przez Thomasa i Znanieckiego różni się od klasycznych teorii socjologicznych, a przyjęte przez niego założenia zbliżają je do teorii wymiany, które przyjmują, że turystyka jest funkcją wymiany, a stan dezorganizacji społecznej jest stanem przejściowym, po którym może nastąpić proces odbudowy – społecznej reorganizacji. Stan ten na etapie reorganizacji skutkować będzie powrotem do stanu sprzed okresu dezorganizacji społecznej lub częściową zmianą w strukturze społecznej następującej na skutek dezorganizacji. W globalizującym się świecie turystyka może stać się czynnikiem przemian zachodzących w systemie aksjonormatywnym mieszkańców recepcji turystycznej. Turystyka może powodować zmiany w wielu sferach życia lokalnych społeczności, przy czym każda z nich może mieć charakter funkcjonalny lub dysfunkcyjny. Wiele zależy od typu turystyki i samej społeczności odwiedzanej. Zmiany zachodzące w obszarze struktury społecznej mieszkańców są wieloaspektowe i złożone. Mogą dotyczyć sfery norm i wartości, ale mogą także dotyczyć charakteru więzi, mogą prowadzić do nasilenia zachowań destrukcyjnych i patologicznych, jak również do zachowań społecznie pożądanых. Jednak tym, co różni przemiany zachodzące pod wpływem turystyki i związane z przybyciem na terytorium mieszkańców recepcji turystycznej turystów, od zmian zachodzących w strukturze społecznej migrujących do Ameryki polskich chłopów jest ich przejściowość: (turyści przyjadą i odjadą) oraz ograniczony zasięg terytorialny, gdyż przemiany te dotyczą części zbiorowości mieszkańców. Przejściowa obecność turystów na terytorium zamieszkałym przez mieszkańców recepcji turystycznej, reprezentujących różny od mieszkańców system aksjonormatywny może stać się przyczyną konfliktu zachodzącego pomiędzy mieszkańcami recepcji turystycznej a turystami. Proces przejściowej dezorganizacji może dotyczyć wielu płaszczyzn rzeczywistości społecznej: sfery postaw, systemu norm czy systemu wartości. Okazuje się, że obecność grupy turystów, przejściowo przebywających na terytorium społeczności społeczności mieszkańców recepcji turystycznej o silnie utrwalonej hierarchii społecznej i utrwalonym i scalającym lokalną wspólnotę systemie norm i wartości, może powodować zmiany w obszarze struktury społecznej mieszkańców, prowadzące do przejściowej dezorganizacji. Proces ten stanowi następstwo funkcjonowania w tej samej przestrzeni dwóch zróżnicowanych systemów aksjonormatywnych: skonsolidowanego systemu struktur mieszkańców lokalnej społeczności i systemu struktur

turystów. Dostrzeżono, że każdy z tych systemów aksjonormatywnych oddziałuje na siebie wzajemnie. Proces dezorganizacji jest procesem przejściowym, po którym następuje reorganizacja społeczna polegająca na asymilacji turystów jako stałego elementu struktury społeczności mieszkańców. Turyści zostają włączeni w nowe struktury stając się zatem elementem nowej struktury społecznej. Po okresie przejściowej dezorganizacji społecznej następuje proces reorganizacji. Proces reorganizacji – odbudowy społecznej może przybrać charakter reorganizacji pozytywnej lub negatywnej. W pierwszym przypadku przybiera pozytywny charakter w postaci wymiany gospodarczej lub kulturowej. Turystyka staje się nośnikiem nowych postaw i wartości, a turyści stają się trwałym elementem nowej struktury społecznej. W przypadku negatywnej reorganizacji, turystyka staje się źródłem patologii społecznej: narkomanii, alkoholizmu, bezrobocia, czy wykorzeniania wśród mieszkańców recepcji turystycznej. Obecność turystów nie wpływa scalająco na lokalną wspólnotę, stając się źródłem konfliktów, animozji, czy zachowań o podłożu negatywnym. W tym przypadku reprezentowany przez mieszkańców system norm i wartości przestaje być czynnikiem scalającym wspólnotę, i podtrzymującym tradycyjne więzi. Zostaje zastąpiony przez system patologicznych zachowań.

Bibliografia

- Bauman, Z. (1999). *Znanięcki nam współczesny*. W: E. Hałas (red.), *Teoria socjologiczna Floriana Znanięckiego a wyzwani XXI wieku*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Cappai, G. (1999). *Organizacje migrantów ich porządek i ewolucja*. W:) E. Hałas (red.) *Teoria socjologiczna Floriana Znanięckiego a wyzwania XXI wieku*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Dulczewski, Z. (1999). *Aktualność noty metodologicznej*. W: E. Hałas (red.) *Teoria Floriana Znanięckiego a wyzwania XXI wieku* Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Fine G.A. (1999). *Tworzenie ram dla norm* (w:) E. Hałas (red.) *Teoria socjologiczna Floriana Znanięckiego a wyzwania XXI wieku*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Galor, Z. (1990). Socjalizacja a klasy społeczne – zarys problematyki na podstawie pracy W. Thomasa i F. Znanięckiego *Chłop polski w Europie i Ameryce*. *Studia Socjologiczne*. 1–2, 9–25.
- Galor, Z. (2006). *Własność a stadia rozwoju ekonomicznego i dezorganizacja społeczna w pracy W.I. Thomasa, F. Znanięckiego: Chłop Polski w Europie i w Ameryce*. W: Z Warsztatu Badawczego Katedry Nauk Społecznych, R. 8, Katedra Nauk Społecznych AR w Poznaniu, Wyższa Szkoła Nauk Humanistycznych i Dziennikarstwa w Poznaniu, Poznań 2006, ss. 39–48.
- Galor, Z. & Goryńska-Bittner, B. (2006). *Wykorzenienie i migracja a zasoby dla innych* (w:) J. Stępień (red.), *Praca i kapitał społeczny w procesie Społeczeństwa Obywatelskiego*, Poznań: WSNHiD.
- Hałas, E. (1999). *Teoria Floriana Znanięckiego a wyzwania XXI wieku*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Hiller, H.(1976) *Escapism, Penetration and Response: Industrial Tourism in the Carribean*, *Carribean Studies*, Vol. 16 No. 2, pp. 92–117.
- Jafari, J. (1987). System turystyki. Społeczno-kulturowe modele do zastosowań teoretycznych i praktycznych. *Problemy Turystyki*. 3(37), s. 3–17.
- Jarosz, M. (1987). *Dezorganizacja w rodzinie i społeczeństwie*. Gdańsk: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.

- Klasyczna socjologia kulturowa a nowe odkrycie spuścizny Floriana Znanieckiego*. Studia Socjologiczne 2005.
- Komorowska, K. (2003). *Turystyka a społeczności lokalne – przykład tatrzański*. Studia Regionalne i Lokalne. Nr 3 (13), s. 79–97.
- Marié, M. (1987). Społeczności lokalne i turystyka: kierunki badań. *Problemy Turystyki*. 2 (36)
- Mazurek, M. (2015). Rola pielgrzymek w kształtowaniu tożsamości kaszubskiej, *Colloquium WNHIS*. Kwartalnik Nr 3, s. 125–142.
- McCannell, D. (2001). *Turysta. Nowa epoka klasy próżniaczej*, Warszawa: Wydawnictwo MUZA.
- Merton, R. (2002). *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*. Warszawa: PWN.
- Ostrowski, P. (1984a). *Przemiany stosunków międzyludzkich w społecznościach lokalnych regionów turystycznych*. W: K. Przećławski (red.). *Turystyka a człowiek i społeczeństwo*. Warszawa: IWZZ.
- Ostrowski, P. (1984b). *Turystyka a postawa tolerancji – teoretyczne i metodologiczne implikacje badań empirycznych*. W: K. Przećławski (red.). *Turystyka a człowiek i społeczeństwo*. Warszawa: IWZZ.
- Ostrowski, P. & Skórzyński, Z. (1984). *Turystyka a przemiany społeczno-kulturowe społeczności odwiedzanych*. W: K. Przećławski (red.). *Turystyka a człowiek i społeczeństwo*. Warszawa: IWZZ.
- Przećławski, K. (1991). O socjologiczne wyjaśnienie zjawiska turystyki. *Problemy Turystyki*. 3/4 (53/54).
- Przećławski, K. (1978). Socjologiczne problemy turystyki. *Problemy Turystyki*. nr 2.
- Przećławski, K. (1994). *Turystyka a świat współczesny*. Warszawa: Wydawnictwa UW.
- Stępień, M. (2008), *Communitas i struktura u Victora Turnera. Kilka uwag o funkcjonalnych aspektach prawa*, [w:] O. Bogucki, S. Czepita (red.), *System prawny a porządek prawny*, Szczecin, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Szczepański, J. (1965). *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa: PWN.
- Sztompka, P. (2002). *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Warszawa: Wydawnictwo Znak.
- Szacki, J. (2005a). *Historia myśli socjologicznej*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Thomas, W. & Znaniecki, F. (1976). *Chłop Polski w Europie i Ameryce*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa. Tom 4, *Dezorganizacja i reorganizacja w Polsce* i Tom 5, *Organizacja i dezorganizacja w Ameryce*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Turner V. (2005), *Gry społeczne, pola i metafory. Symboliczne działanie w społeczeństwie*, WUJ, Kraków.
- Turner V (2010), *Proces rytualny*, PIW, Warszawa 2010.
- Znaniecki, F. (2011). *Relacje społeczne i role społeczne*. Warszawa: PWN.
- Znaniecki, F. (1952). *Nauka o kulturze*. Urbana : University of Illinois Press.

Monika Tomaszewska

doktor, adiunkt

Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Opolski

ul. Katowicka 87a, 45-060 Opole

e-mail: mtwr@interia.pl